

Hermányi Gabriella

Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének biblioterápiás felhasználási lehetőségei serdülőkkel¹

I. A serdülők biblioterápiájának céljai

Egy biblioterápiás² terv összeállításakor először a terápiás célokat kell átgondolni. Dollék gyűjtötték össze, hogy a serdülők biblioterápiájának milyen célkitűzései lehetnek.³ A biblioterápia legfontosabb célja, hogy személyes belátáshoz segítse a gyerekeket és a serdülőket, és növelje önismeretüket. A belátás azt jelenti, hogy a személy képes azonosítani az olvasás során felmerült érzelmeit és képes azokról beszélni. A személyes belátás elmélyítéséhez szorosan kötődik az érzelmi katarzis kiváltására való törekvés. A katarzis során érzelmi vagy pszichológiai feszültség oldódik fel, amikor az olvasó megtapasztalja azoknak a szereplőknek az érzelmeit, akiről olvas. Az irodalom segíthet a gyerekeknek megbirkózni mindennapi gondjaikkal, illetve életükben felmerülő érzelmi problémáikkal, mivel olvasóként képzelőerejük segítségével kipróbálhatják a különféle megoldásokat anélkül, hogy azután viselniük kellene a következményeket. Emellett a könyv katalizátorként működik, mely érzékenyítheti is a serdülőket bizonyos problémák iránt. Az eddig bemutatott célok - a személyes belátás növelése, a kiváltott katarzis és a problémamegoldásban való segítségnyújtás - hozzásegítik a serdülőket ahhoz, hogy ezentúl másképpen viszonyuljanak másokhoz, illetve másképpen viselkedjenek másokkal szemben. A biblioterápia végső próbáját pedig a viselkedésbeli változások megjelenése jelenti. Hiszen a biblioterápiának célja az is, hogy segítsen hatékony és kielégítő társas kapcsolatokat létrehozni. Ebből a szempontból előnyös lehet a csoportos biblioterápia, mivel fontos a csoportban kialakuló közös élmény. A szépirodalom egyébként is csökkentheti a személyes elszigeteltség érzését, azáltal, hogy lehetővé teszi az olvasó számára, hogy magára ismerjen az adott mű valamely

---

¹ A tanulmány egy részlete a PPKE BTK Biblioterápiás szakirányú továbbképzés keretében íródott szakdolgozatnak. HERMÁNYI Gabriella (2012). Az *Iskola a határon* biblioterápiás felhasználási lehetőségei serdülőkkel. Kézirat.

² A biblioterápia elnevezés a görög eredetű *biblosz* (könyv) és *therapeia* (gyógyítás, kísérés, gondoskodás, ápolás, szolgálat) szavak kapcsolatából született. A művészetterápiák közé tartozó irodalomterápia *könyvek általi gyógyítást* jelent. A biblioterápia pszichoterápiás irányzatként a 19. század óta létezik.

³ DOLL, B., DOLL, C. (1997). *Fiatalok biblioterápiája. Könyvtárosok és mentálhícnés szakemberek együttműködése*. Könyvtári Intézet.

Elérhető:

http://ki.oszk.hu/sites/ki.oszk.hu/files/dokumentumok/biblioterapia_gyerekeknek_es_serduloknak_0.pdf.

szereplőjében. A biblioterápiának gyakran figyelmen kívül hagyott célja a szórakoztatás, hiszen a serdülők azért is olvasnak, mert ez örömet okoz számukra. Ez is hozzájárul a terápiás hatáshoz.

A terápiában az önismeret elérésének egyik legjobb módja lehet az irodalmi művekkel való foglalkozás. Az önismeret igénye nem új keletű az emberiség történetében. Több mint kétezer évvel ezelőtti ókori Hellász híres jóshelyének, Delfinek a jelmondata az „*Ismerd meg önmagadat!*”. Ez a mondat a fejlett élőlények keresési-kutatási ösztönében, megismerésre hajtó kíváncsiságában gyökerezik. A keresés-kutatás tárgya ugyanis nem csupán a rajtunk kívüli világ lehet, hanem önmagunk, saját énkünk is. A másik hajtóereje lehet az önismeret igényének a tudatosság vágya; a cselekedetek, lelki történések megmagyarázása, azok okainak megvilágítása. Ennek a szándéknak kiemelt területei az emberi kapcsolatok, személyközi viszonyok. Az önismeret vágya abból is fakadhat, hogy próbáljuk megérteni, mi az az ok, ami kudarcainkhoz, szenvedésünkhöz vezet, mivel ha ismerjük az okokat, megkísérelhetjük megváltoztatni önmagunkat.⁴ Tehát egy önismereti igényű biblioterápiás csoport végső célja és eredményességének fokmérője a viselkedésben, a cselekedetek szintjén elért változás lehet, ahogy azt már Dollék is megfogalmazták.

II. Előzetes megfontolások a regény biblioterápiás feldolgozása kapcsán

A biblioterápiás feldolgozás során a fő nehézséget a regény bonyolultsága okozhatja. Az *Iskola a határon* szerkezetében, cselekményvezetésében, időkezelésében és elbeszéléstechnikájában is igen összetett mű. Ezért kétséges lehet, hogy néhány részlet alapján, a teljes mű ismeretének hiányában, érthető lesz a regénynek akár csak egy cselekményszála is. Emiatt kulcsfontosságú a megfelelő szövegrészek kiválasztása.

A regény nagy része, az 1923-26-os időszak, a serdülőkort, felnőtté válást jeleníti meg, így a regény egyik fontos jelentéssíkja az identitás megtalálása és újraalkotása, mely szorosan összefügg a közösséghez való viszonnyal. Erik Erikson fejlődéslélektanában⁵ az identitás normatív krízise a serdülőkorra tehető, ekkor igyekszik a serdülő megválaszolni a *Ki vagyok én?* kérdést, elköteleződni célok és értékek mellett identifikációs modelleket keresve, különböző szerepeket kipróbálva. Ebben a folyamatban nagy szerepet játszik a társas környezet, azon belül is a kortárs kapcsolatok. Így a regényt elsősorban serdülőkkel tartom jól feldolgozhatónak a következő – pszichológiai jellemzőkkel is összeillő – problémakörök mentén: 1. Identitás kérdése, 2. Közösség és egyén viszonya: behódolás és lázadás, 3. Kortárs

---

⁴ RUDAS János (2004). *Delfi örökösei*. Budapest, Dico Kiadó, Új Mandátum Könyvkiadó. 24-25.

⁵ COLE, M., és COLE, S.R. (1998). *Fejlődéslélektan*, Budapest, Osiris Kiadó, 394.

kapcsolatok: barátság.

II.1. Az identitásképzés problémája a regényben

A regény felfogható fejlődésregényként is, vizsgálható mint a szereplők önmagukra találásának folyamatát megjelenítő mű. Ennek a szálnak a biblioterápiás feldolgozása segítheti a csoporttagokat is önmaguk meghatározásában, az ezen való gondolkodás elindításában, vagy előrelendítésében, narratív pszichológiai szempontból pedig saját történetük megalkotásában.

Ennek a problémának a felvezetését érdemes címmeditációval kezdeni. Ha a *határ*, majd az *iskola* szavakhoz kérünk asszociációkat, valószínűleg előbb-utóbb eljutunk e főnevek metaforikus értelmezéséig. A *határ* főnév esetében ilyen átvitt értelmű képzettársítások lehetnek: a képességek határai, emberek közti határok, életszakaszok közti határok és ami még jobban témánkhoz kapcsolódik; gyermekség és felnőttég határa. Az *iskola* szó is előhívhatja metaforikus értelemben a tanulás, fejlődés, felnövés asszociációit.

Mivel a mű elég nagy terjedelmű, érdemes bizonyos szövegrészeket kiválasztani és azokról beszélgetni. Ennél a problémakörnél főleg Medve fogdai vívódásainak szövegrészleteit vizsgálnám meg a II/16. és a III/2. fejezetből. Fontos, hogy a részletet úgy válasszuk ki, hogy a mű ismerete nélkül is érthető legyen. Medve első fogdai vívódásában⁶ jól megragadhatók a serdülőkor pszichés jellemzői. Marcell Karcsi főhadnagy alakja identifikációs modellnek tekinthető, mivel olyan felnőtt, akit Medve tisztel, akinek szeretne megfelelni, aki olyannak látja, amilyen szeretne lenni. A szövegrészben jól látható a zavartság és bizonytalanság, - melyek a serdülőkor gyakori érzelmi jellemzői - és az azon való vívódás, hogy milyen is ő (Medve) valójában. Az önmeghatározás kísérlete kezdetben tagadások formájában, tehát negatívan jelenik meg. A folyamatban a külvilág visszajelzései is fontosak, illetve Medve másokkal való összehasonlítások révén igyekszik énképét definiálni: „*Dehogy volt ő olyan talpraesett, merész és vidám gyerek, mint amilyennek Marcell főhadnagy látta.*”; „*Mert nyomorult, langyos, középszerű. Se nem bátor vagány, se nem jó magaviseletű, jeles tanuló. ... Se nem hívő, vallásos lélek, mint Tóth Tibor, se nem életrevaló istentelen. ... olyan akar lenni, mint a többiek.*” (Ottlík, 233-234). A zavarodottság ebben a szövegrészben még regresszióba fordul, Medve a sírásba, önsajnálta menekül a kérdések és válaszok elől.

Először Medve megítélését vetném fel kérdésként és hogy mennyire tetszik a kiemelt szövegrész. Az erre adott válaszokból már jól látható, tudnak-e azonosulni a főszereplővel,

---

⁶ OTTLIK Géza (1959). *Iskola a határon*. Budapest, Magvető Kiadó, tízedik kiadás, 232-234. A továbbiakban a szövegben jelzem az oldalszámokat.

átérik-e bizonytalanságát, zavartságát. Majd a fő kérdések, melyeket ennek a résznek kapcsán meg lehet beszélni, hogy számukra van-e olyan személy, mint Medvének Marcell Karcsi. Van-e, akire fel tudnak nézni és melyek ennek a felnőttnek a jellemzői. A másik fontos pont az összehasonlítás értelme; ők is szokták-e összehasonlítani magukat és miért, milyen eredménnyel. Végül a sírásra kérdeznék rá: miért sír Medve és ők miért szoktak sírni.

A másik fogdai vívódás kapcsán az egész fejezet vizsgálendő (Ottlik, 274-283). Ezt az elzárást Medve a szökése utáni visszatéréskor kapja. A regény ismeretében vagy annak hiányában is a szövegrészről való beszélgetést érdemes azzal kezdeni, hogy miért szökhett el Medve és aztán miért jött vissza. Ezzel ráirányíthatjuk a figyelmet a lehetséges problémamegoldásokra: például, hogy helyes-e elszökni. Emellett az is megbeszélhető, hogy a visszatérés már értelmezhető a tettek felnőttként való vállalásaként és a problémákkal való szembenézésésként. A szökés megértéséhez lehet idézni a II. rész 18. fejezetéből egy bekezdést, mely a szökés és a tér szimbolikusságára hívhatja fel a figyelmet: *„Két ország közt, a senki földjén járt, de vámőröket sem látott, mert a mestersége, láthatatlan határ öblöt vetett itt, nagyot kanyarodott, és a sorompók messze voltak ...”* (Ottlik, 247).

Ebben a fejezetben már látható Medve fejlődése, hiszen a sírásba menekülés már nem működik. A fő probléma, ami köré a rész épül, a serdülőknél oly gyakori meg nem értettség érzés, ami a *„néma gyereknek az anyja sem érti a szavát”* közmondás által jelenítődik meg a szövegben. Az önmagukra vonatkoztatást az *„Éreztétek-e már azt, hogy senki sem ért meg és ismer igazán?”* kérdéssel indítanám. Ehhez az érzéshez kapcsolódik a regényben a régi, gyermekkori léthelyzet, harmónia elvesztésének fájdalma és az új helyzet, a felnőtt világba való beilleszkedés nehézsége. A gyermeki harmónia leginkább az anyához kötődő kapcsolatban ragadható meg a fejezetben: *„Nem tudta leolvasni róla a régi titkukat: hogy fűtülhetnek mindenre ők ketten, mert a világ sokkal különb hely ennél. Hát már nem tudják ezt?”* (Ottlik, 275); *„Régen minden valamilyen volt. ...Megfoghatatlan, mély boldogság és végtelenség lappangott minden dolgok alján és a múlt időben.”* (Ottlik, 280). Ennek kapcsán megbeszélhető, mi volt jó az ő gyermekkorukban, mi jelentett harmóniát, amit azóta elveszítettek. Az anya-gyerek kapcsolat megjelenítése révén pedig felvethető, hogy nekik volt-e, van-e ilyen kapcsolatuk valakivel.

A fejezetben megjelenő lovas parancsa kapcsán pedig a közösségbe való beilleszkedés nehézségei vitathatók meg: *„Esze ágában sem volt, soha nem akart egy percig sem az emberek közt élni. Csak az a lovas! Az a Trieszt felé ügető lovas. Utolérte őt a hágón, és nehéz parancsot hozott. Egyetlen szóból állt: Éljl!”* (Ottlik, 279). Megkérdezném, volt-e már nehézségük egy közösségbe való beilleszkedéskor.

Az identitáskereséshez kötődő utolsó szövegrész a II. rész 20. fejezetének utolsó két bekezdése (Ottlik, 256-257). Ebben a részben a *medvesapó* motívumának értelmezése és ennek kapcsán Medve változásának, fejlődésének megbeszélése a legfontosabb. Növelhető a csoport önreflexiója, ha megvitatjuk, mi az ő „*medvesapójuk*”, mi az, amiben ők mások, ami egyértelműen megkülönbözteti őket a többiektől.

II.2. A közösség és egyén viszonya a regényben

A regény egyik fő témája a közösségbe való beilleszkedés, a hatalomhoz való viszony. A Schulze által képviselt hatalom és az ezzel összefonódó Merényi-banda erőszakos elnyomása és megfélemlítése a serdülőkorhoz is jól illeszthető problémakör. A serdülő önmeghatározásában ugyanis kiemelkedő szerepet töltenek be a kortárs kapcsolatok, mások megítélése, és a közösséghez tartozás.

II.2.1. Község és egyén viszonya: beilleszkedés és behódolás

A téma felvezetését lehet az iskolával kapcsolatos asszociációkkal kezdeni, még akkor is, ha erről korábban már volt szó. Megbeszélhető, hogy a tagok milyenek gondolnak egy jó iskolát; milyenek kell lenni a közösségnek, a diákoknak, a tanároknak stb.

A regénybeli iskola világának, hangulatának érzékeltetésére az egyik Orbán Elemér-jelenetet olvasnánk el az első rész 12. fejezetéből (Ottlik, 85-90). Megvitatható, hogy ez alapján a rész alapján, milyen lehet ez az iskola, valamint a diák-diák és a diák-tanár viszony milyen jellemzőkkel bír. Ezt követően azt a szövegrészt tenném megbeszélés tárgyává az I. rész 13. fejezet első bekezdéséből, melyben az elbeszélő Bébé szembesül az iskolabeli hatalmi viszonyokkal: *„Nekem nem volt kedvem mosolyogni. Amikor levonultunk csuklógyakorlatra, a lépcsőn megint nézegettem a képeket, sokkal figyelmetlenebbül, mint eddig, s a fordulóban egy pillantást vetettem „Tulp tanár anatómiájá”-ra. A puffadt hulla, amelyet a kalpagos németalföldi sebészek körülvesznek, egy kicsit emlékeztetett Orbán Elemérre. De máson járt az eszem. Miért éppen Merényit és Burgert hívta oda Schulze, s főképpen miért éppen Burgert? Ezt nem bírtam megérteni. Vagy nem akartam, vagy talán nem mertem megérteni. Itt valami nem volt rendjén.”* (Ottlik, 91). A fő kérdés az lehet, mivel szembesül itt valójában Bébé. Ennek értelmezését segítheti, ha megnézzük Rembrandt szövegben említett képét. Tanulságos lehet, ahogy a szöveg „átírja” a képet: Bébé, az elbeszélő a hatalmat jelképező kalapot az összes diák fejére helyezi, miközben a képen csak a tanáron van kalap. Ezzel jelzi azt a még konkrétan ki nem mondott felismerést, hogy Schulze

átruházza hatalmát Merényiékre és rejtett engedélyt ad az újonc üldözésére⁷. A hatalommal szembeni kiszolgáltatottságot jól érzékelteti Orbán Elemér és a hulla azonosítása. A boncolás metaforikusan pedig az önismeretre, felismerésekre is utalhat. Ezeket a megállapításokat érdemes szembeállítani az iskola ideális képével és megbeszélni, ők voltak-e már tagjai regényben megjelenítetthez hasonlóan működő közösségnek.

Ha ismert a mű, akkor folytatásként azt a kérdést tenném fel, hogy Medvével, vagy Bébével tudtak-e olvasás során inkább azonosulni és miért. A két szereplő ugyanis kétféle magatartást jelenít meg: Bébé, aki eleinte inkább behódol a rendszernek, Medve pedig, aki végig ellenáll.

A megbeszélés során érdemes kiemelni bizonyos szövegrészeket, melyek Bébé Merényiékhez közelítő viselkedésére utalnak. A III. rész 14. fejezetének utolsó két bekezdése ilyen (Ottlik, 366), mivel megtudhatjuk, hogy Bébét Merényiék éjszaka magukkal viszik az órához, ami a bizalom jele. Emellett már ez a két bekezdés szembeállítja egymással a két szereplő magatartását. A másik rész a III. rész 16. fejezetből ugyancsak megmutatja, hogyan kerül Bébé közel a hatalomhoz (Ottlik, 373-378); Merényiék bevezetik a focicsapatba, a többiek által kapott csomagfosztogatásba és újra magukkal viszik az órához. A szövegrészek kapcsán megbeszélhető, hogy gyávának tartják-e Bébé magatartását és hogy hasonló helyzetben ők hogy viselkednének, vagy van-e már erre vonatkozó tapasztalatuk. Bébé fejlődési ívének végpontjaként az előbbi fejezet végét is meg lehet vizsgálni (Ottlik, 378-380): beilleszkedés révén egyszerre él át boldogságot és mégis önmaga elvesztését. Fontos kérdések lehetnek, hogy éltek-e már át hasonló ambivalenciát, mikor arra jöttek rá egy vágyuk teljesülésekor, hogy nem is az volt az igazi vágyuk. Illetve van-e olyan élményük, hogy egy közösségbe beilleszkedve elveszítették önmagukat.

II.2.2. Közösség és egyén viszonya: a lázadás formái a regényben

Bébé viselkedésének vizsgálata után ugyancsak a közösség és egyén viszonyának problémakörén belül megnézhetők a lázadás különböző formái a regényben. A lázadás, mint önmagunk keresése és a készen kapott értékek megkérdőjelezése, egyébként is fontos témája a serdülőkoroknak. Medve mellett mindenképpen foglalkozni kell Öttevényi, Tóth Tibor és Apagyi alakjával, hiszen ők is a lázadás különböző formáit valósítják meg. A téma felvezetését lehet a lázadáshoz kötődő képzettársítások gyűjtésével kezdeni.

Az **Öttevényi-ügy** három szövegrész kapcsán beszélhető meg: a II. rész 10.

---

⁷ KORDA Eszter (2002). *Ottlik és Rembrandt, Rembrandt és Ottlik. Alföld*, 7, 93.

fejezetének utolsó két bekezdése (Ottlik, 186), II. rész 13. fejezetének egy része (Ottlik, 202-206), illetve a II. rész 14. fejezetének egésze alapján (Ottlik, 207-217). Az első részletből még nem sok konkrétum derül ki, ennek kapcsán megbeszélhetjük, hogy eddig mi a benyomásuk Ötvevényiről. A szövegrész alapján várakozásokat, ötleteket fogalmaztathatunk meg a csoporttal arra vonatkozóan, hogy mi történhetett, vagy ahogy a szöveg fogalmaz, mitől „*bokrosodhatott meg*” Ötvevényi. Önmagukra vonatkoztatásként pedig megkérdezném, hogy őket milyen történések juttatnák el odáig, hogy fellázadjanak egy közösségben. A második részletben már kibontakoznak az ügy háttérében húzódó történések, valamint Ötvevényi reakciója és a többiek kihallgatása. Fontos megbeszélni, mi a véleményük Ötvevényi viselkedéséről és ők mit tettek volna hasonló helyzetben. Újabb ötleteket fogalmaztathatunk meg arra vonatkozóan, hogy mi fog történni a továbbiakban, milyen következménye lesz Ötvevényi cselekedetének.

A harmadik választott részletben (Ottlik, 207-217) először talán a kihallgatás helyzete lehet érdekes; ők egy ilyen hatalmi nyomásra hogyan vallanának. Ezek nagyon nehéz szituációk, nem egyszerű a megítélésük, ha valóban azonosulnak a szereplőkkel. De bármi is a válaszuk ezekre a kérdésekre, a lényeg az ezeken a problémákon való gondolkodás elindítása. Fontos megbeszélni, hogy mi a véleményük Ötvevényi tettéről a végeredmény felől nézve és hogyan értékeli kicsapását. Ehhez a kérdéshez a fejezet egy részletét külön kiemelném megvitatásra: „*Kétségtelen, hogy igaza volt, de miként a matt-fenyegetés ellen sem lehet úgy védekezni, hogy felborítjuk a sakk-táblát, az igazság nehézágyúit sem lehet bevonzolni olyan törékeny szerkezetekbe, amilyenek az emberi társadalmak.*” (Ottlik, 214). Érdekes kérdés lehet, hogy a többiek miért így reagálnak, miért nem sajnálja senki Ötvevényit. Zárásképpen megbeszélhető, szerintük hogy kellett volna döntenie az iskolának ebben a helyzetben.

Tóth Tibor esetét érdemes Ötvevényi alakjának elemzése után megnézni, mivel kettejük módszere és tetteik eredménye igen ellentétes. Míg Ötvevényi naivan, az igazságba vetett hittel igyekszik cselekedni és elbukik, addig Tóth Tibor Merényiék alattomos, hatalmi módszerét felhasználva győzi le őket. A két figura szembeállítása révén meg lehet beszélni, kivel értenek inkább egyet, kinek a megoldását választanák inkább és ezt módosítja-e tetteik végeredménye. Tóth Tibor történetéhez a következő szövegrészek vizsgálhatók a regényből: III. rész 18. fejezetének egy bekezdése (Ottlik, 389), III. rész 20. fejezetének utolsó bekezdése (Ottlik, 401), III. rész 21. fejezetének részlete (Ottlik, 405-408), illetve a 22. fejezet eleje (Ottlik, 408-410).

Az első részlet csak egy bekezdés, ennek kapcsán – ha a regény nem ismert - még csak

benyomásokat fogalmaztathatunk meg Tóth Tibor alakjára és Merényivel való viszonyára vonatkozóan. A második szövegrész ugyanilyen rövid, de szépen jelzi a „barátság” gyors végét. Megbeszélhetjük, mi lehetett ennek a kapcsolatnak az alapja, létrejöttének az oka. E két rész funkciója valójában az, hogy megalapozza a továbbiakat és segítse a Tóth Tibor-ügy kirobbanásának megértését. A harmadik rész már erről szól (a negyedik csak ehhez fűzött reflexió); Monsignor Hanák a Tóth Tibortól hallott információk alapján mindenkit kihallgat és végül Merényit és bandáját eltávolítja az iskolából. A legfőbb kérdés, hogy mi a véleményük Tóth Tibor megoldásáról. Ehhez a következő idézeteket lehet kiemelni: *„Homola és Gereben Énok volt a rossz szellemük, s velük együtt Burgert, Merényit, Halász Pétert és Szabó Gerzsont is kicsapták. ... Senki sem nevetett rajtuk. Inkább azt vettem észre, hogy néhány napig Tóth Tibortól húzódott el mindenki. Monsignor Hanák veszedelmes ember volt az édeskés modorával. Nem kívántunk egy tálból cseresznyézni még bizalmas emberével sem.”* (Ottlík, 407); *„Tóth Tibor egyedül csinálta, ez volt a legmegfoghatatlanabb. Nem beszélünk az egészeztől, egymást közt sem, vele még kevésbé. Aztán később sem beszélünk róla. Szégyellünk, mert hazug, hamis dolog volt. Zavarba hozott bennünket, mert eredménye mégis az igazsághoz hasonlított. Én azt éreztem, hogy nem így kellett volna ennek történnie.”* (Ottlík, 408). A beszélgetés végén visszautalhatunk Ötvevényi megoldására; ha egyik fiú cselekvése sem megfelelő - előbbi az eredmény, utóbbi a módszer miatt -, akkor hogyan lehetne jól megoldani ezt a helyzetet?

Érdekesen rendhagyó és megint más módját testesíti meg a lázadásnak **Apagyi** figurája. A parasztfiú, aki valószínűleg mindenféle fegyelemtől mentesen nőtt fel, mintha azt sem tudná, hol van valójában. A lázadás legszélsőségesebb formáját valósítja meg, nem ismeri a tekintély, hatalom és parancs fogalmát, így nagy megdöbbenést kelt viselkedése: *„... hiába szólították, sem vigyázzba nem állt, sem nem teljesített semmiféle parancsot, vagy vezényszót ...”* (Ottlík, 321); *„Lomposan járt, nem igyekezett lépést tartani. ... a büntető guggolásból egy idő múlva felemelkedik, kiválik a sorból, saját elhatározásából félreáll ...”* (Ottlík, 323); *„Így beszélt a tisztekkel. Semmi „Ezredes úr, alázatosan jelentem!” - egyszerűen magázta Kovách Garibaldit.”* (Ottlík, 324). Apagyi szinte már a gyengeelméjűségig szabad. De ez a fajta belső szabadság mégsem tűnik követhetőnek; évfolyamtársai folyton gyötrik, majd el is viszik az iskolából. Ezt a szöveg metaforikusan Apagyi halálaként jeleníti meg, mintha a rendszer teljes megkérdőjelezésével kívül kerülne a valóságon.

Apagyi lázadása két fejezetben jelenik meg: a III. rész 8. és 9. fejezetében. Az előbbiben a „jelenség” leírása, az utóbbiban a következmények vannak megjelenítve.

Érdeemes a két részt ezért külön felolvasni és az első után (Ottlik, 320-325) a következményekre utaló kérdést feltenni. Érdekes lehet, mit gondol a csoport arról, hogy hova vezethet ez a viselkedés. Ugyancsak fontos megbeszélni, hogyan ítélik meg Apagyit, illetve mi az oka a környezet reakciójának; „*Egyszóval pokoli ember volt Apagyi, hátborzongató.*” (Ottlik, 324) mondja Bébé, az elbeszélő. A szövegrész megbeszélésének zárásaként gyűjthetünk különbségeket és hasonlóságokat az eddig megbeszélte lázadásokkal.

A második Apagyihoz kapcsolódó szövegrész viselkedésének következményeit jeleníti meg; III. rész 9. fejezetének vége, a „*Takarodó előtt ...*” kezdetű bekezdéstől vizsgálándó (Ottlik, 331-332). A szövegbeli megoldást összevethetjük az előzetes várakozásokkal. Végül megbeszélhető, miért jeleníti meg a szöveg úgy, mintha Apagyi meghalt volna.

Medve Gábor viselkedése egy újabb esete a lázadásnak, ami ugyancsak összevethető az előbbi szereplőkével. Medve lázadása, Merényiék elnyomásával való szembemenése alapjaiban más; személyiségéből, önmaga kereséséből ered. A vizsgálándó szövegrészek a következők lehetnek: I. rész 15. fejezetéből a pokrócozás epizódja (Ottlik, 112-114); „*Hatan maradtak*” - *Gyáva csürhel!*”; „*Amikor megrohanták...*” - „*Tele undorral és iszonyattal.*” közti szövegrészek alapján, illetve a III. rész 19. fejezetének párbaj-jelenete (Ottlik, 390-393). Amennyiben a korábbiakban volt szó a csoportban Medve szökéséről, e témához kapcsolódóan fel lehet idézni, mit gondolnak erről és hogyan kapcsolható a lázadáshoz. Ha nem volt róla szó, akkor a II. rész 17. fejezetének vége (Ottlik, 244) és a II. rész 18. fejezete (Ottlik, 244-247) alapján beszélhető meg. A *medvesapó* motívuma és az önkéntes visszatérés ebben a témában is kulcsfontosságú lehet, hiszen éppen a lázadás segíti Medvét önmaga megtalálásában.

Az első szövegrész alapján megvitatható, mit gondolnak a történetekről, Medve viselkedéséről és a környezet reakcióiról. Még fontosabb a párbaj-jelenet, ahol az elnyomással szembeni talán egyedüli működőképes megoldás, a közösségi összefogás jelenik meg: „*Én mozdultam meg vagy Gereben, vagy Szeredy, nem tudom. Abban a másodpercben fogtuk körül két oldalról Merényit, amikor Medve letérdelt.*” (Ottlik, 392). Ez már jól mutatja Merényi helyzetének meggyöngyülését. A fejezet kapcsán megbeszélendő az egyes magatartások - Medvéé és Merényié – megítélése, illetve hogy a csoporttagok hogy viselkedtek volna ebben a helyzetben. Mindenképpen fel kell hívni a figyelmet, rá kell kérdezni, hogy mi a szövegbeli megoldása a helyzetnek és erről ők mit gondolnak.

A lázadás téma lezárásaként a vizsgált szereplők indítékai, módszerei, viselkedésük

eredménye jól összevethető; fontos lehet, hogy a csoporttagok kivel értenek egyet, kivel tudnak azonosulni. Ottlik regényében kristálytiszán jelzi azt a megoldást, ahogy önmagunk megőrzésével, belső függetlenségünk megtartásával tudunk élni az elnyomásban és hogy hogyan lehet belülről megváltoztatni a hatalmi rendszert. Ötvevényi, bár becsületes és hű magához, kizáródik a rendszerből; Tóth Tibor ugyanazt a hatalmi módszert használja fel, ami ellen küzd, ráadásul önző érdekből, sértettségéből, nem pedig az igazság miatt. Ezáltal ugyanarra a szintre süllyed, mint akik ellen harcol. Apagyi lázadása ugyancsak nem vezet sehova, nem megvalósítható. Medve útja; önmagára találása és a valódi barátságok kialakítása, a közösség összefogása jelenti az egyedüli megoldást a regény szerint.

II.2.3. Kortárs kapcsolatok a regényben: A barátság

Ahogy a lázadás témájánál láttuk, az elnyomással szembeni küzdelem egyik lehetősége a valódi szereteten alapuló barátságok kialakulása. Ez a téma a serdülőkori bizalom-bizalmatlanság problémájának szempontjából is fontos lehet. Ez a kettősség a regényben is jól látható: vannak barátságok, melyek nem állják ki a különböző próbákat, mások viszont minden nehézség ellenére is megmaradnak. A következő barátságok vizsgálhatók a regényből: Halász Petár-Bébé, Ötvevényi-Jaks, Szeredy-Bébé, Bébé-Medve. Az első két barátság a csalódás, árulás, bizalomvesztés két különböző példája. Tárgyalhatjuk őket együtt, megvizsgálva hasonlóságukat és különbségeiket. A téma felvezetését ezúttal is lehet a barátsághoz kapcsolódó képzettársítások gyűjtésével kezdeni.

Halász Petár és Bébé kapcsolatához köthető szövegrészek: barátságuk iskolába kerülés előtti jellemzése fontos a kiinduló állapot ismerete szempontjából, ennek leírása az I. rész 6. fejezetében jelenítődik meg (Ottlik, 46-49), majd ugyanennek a fejezetnek későbbi részében szembesül Bébé Petár „árulásával” (Ottlik, 51-53). Az első rész a közös emlékek, élmények megjelenítése, melyek a harmóniát hordozzák. A kapcsolat kiemelkedő, átlag feletti fontosságát fejezi ki a „*titkos kötés*” szözerkezet, és a „*így lebegtünk mindig pár arasszal az emberek feje fölött*” szövegrész is (Ottlik, 49). Ennek kapcsán megbeszélhető, hogy mi jellemzi ezt a kapcsolatot és a résztvevők átéltek-e már hasonlót. Kik tekintenek barátoknak, mitől jó egy barát, milyen a jó barátság? – ezek lehetnek a megvitatandó kérdések. Előzetes elvárásokat fogalmaztathatunk meg a barátság jövőjére vonatkozóan. Ezt követheti a „*Most már nem tétováztam, hanem odaszaladtam Halász Péterhez...*” (Ottlik, 51) kezdetű rész felolvasása, ahol jól jelzi a harmónia megbomlását Péter részéről a *Benedek* megszólítás; Péter már nem hű többé közös „nyelvükhöz”. Első kérdés lehet, hogy mit gondolnak a két fiú viselkedéséről. Miért reagálhat így Péter? Ők éltek-e már át hasonlót, illetve mit tennének

ebben a helyzetben? Árulásnak találják-e Péter viselkedését? Ehhez ki lehet emelni Bébé kommentárját: „*Kétségtelen, hogy Péter viselkedése furcsa volt, tulajdonképpen rettenetes volt ...*”; „*Rá kellett volna kiáltanom: „Ébredj fel!” Mert réveteg volt az arca.*” (Ottlik, 52). Ezt követően Bébére koncentrálhatunk egy-egy idézet újraolvasásával: „*Petár szó nélkül hátat fordított nekem, s én zavaromban állva maradtam egy helyben. Eltelt vagy két perc, s csak ekkor kezdett valamilyen szégyenérzés belevegyülni a teljes értetlenségembe. A lábam azonban gyökeret vert. Tehetetlenül néztem ...*” (Ottlik, 52). Megtárgyalható, milyen érzéseket jelenít meg az idézet, miért éli át ezeket Bébé, és hogy ők éreztek-e már így.

Az előző témakörhöz kapcsolható **Ötvenévi és Jaks** kapcsolata. Amennyiben a lázadás témája kapcsán már volt szó az Ötvenévi-ügyről, elég felelevenítenünk az ott megbeszélteket. De néhány szövegrész vizsgálatával korábbi ismeretek nélkül is tárgyalható ennek a barátságnak a története. A II. rész 14. fejezetéből (Ottlik, 212-213) felolvasandó a Jaks kihallgatásról való visszatérése rész, ami tulajdonképpen egy bekezdés („*Jaks lehorgasztott fejjel jött vissza...*” kezdetű). Ebből részből egyértelmű lehet, hogy ő sem vallott barátja mellett, aminek kapcsán megbeszélhető, hogy ők éltek-e már át hasonló dilemmát és mit tettek volna Jaks helyében. Összevethető a részlet Petár árulásával is; Jaks jóval emberibb, szinte nincs is más választása, ahogy a szöveg is jelzi: „*Ha őt is kidobják innen, nem járhatott volna iskolába.*” (Ottlik, 212). Ugyancsak szimpatikussá teheti alakját büntudata, amit a „*...úgy elszótlanodott abban az órában, hogy később is, örökre szűkszavú maradt.*” mondat jelenít meg (Ottlik, 213). A rövid szövegrész megbeszélésének zárásaként ötletek fogalmazhatók meg arra vonatkozóan, hogyan alakulhat ez a barátság, illetve Jaks sorsa. A másik rész, ami megtárgyalandó ebben a témában, egy jóval későbbi idősíkot, 1944-es történéseket jelenít meg (II/11, Ottlik, 187-191), Jaks felnőttkorát, ezáltal is jobban megvilágítva jellemét és a serdülőként barátja elárulásából eredő trauma építő erejét. Ebben a részben tulajdonképpen Jaks menti meg Szeredyt a halálos ítélettől kockáztatva saját életét. Tehát a gyermekkori árulás egy életre megerősíti; ez az élmény akadályozza meg, hogy még egyszer elkövessen hasonlót. A központi kérdés ennek kapcsán az lehet a csoport felé, hogy volt-e már olyan, hogy egy hibából tanultak, vagy egy hiba megerősítette őket.

Szeredy és Bébé barátsága az iskolabeli elnyomás közepette alakul ki és megtartó erő is az elnyomással szemben. Az erről való beszélgetéshez a következő szövegrészek használhatók: a mű eleji felnőttkori „fél szavakból is értjük egymást” beszélgetés a Lukács-fürdőben (Ottlik, 5-9); a barátságuk kialakulásához köthető *ereklye-piff* epizód a II. rész 15. fejezetéből (Ottlik, 222-224); a III. rész 9. fejezetéből pedig Bébé vallomása arról, mit jelent neki Szeredy barátsága (Ottlik, 326-327).

Az első fejezet végig hangsúlyozza, mennyire nehéz ezt a beszélgetést lefordítani úgy, hogy mindenki számára érthető legyen: „*Nehéz ezt megmagyarázni idegennek.*” (Ottlik, 1959, 6), „*Ezt is nehéz megmagyarázni. Lefordíthatnám ilyenféleképpen... Persze ez csak a látszólagos szöveg volna.*” (Ottlik, 8); „*Akivel ezt meg akarnám értetni, annak végig kellene élnie velünk együtt tízéves korunktól fogva az egész katonaiskolai életünket.*” (Ottlik, 9). A múlt és az összetartozás olyan erős szálai kötik már össze ezt a két embert, hogy a kommunikációnak egy sajátos formája jött létre köztük. Lukács-fürdőbeli jelenet felvetheti azt a kérdést, hogy a csoporttagoknak van-e ilyen kapcsolatuk, melyben tudják, ismerik egymás gondolatait is. Miért fontos Szeredy számára Bébé válasza? kérdés után fontos az önmagukra vonatkoztatás: Ők miben kérik ki barátaik tanácsát? Megbeszélendő lehet az is, hogy hogyan alakulhat ki egy ilyen barátság, illetve ez a konkrét barátság milyen hatásokra jöhetett létre, amennyiben a történet nem ismert a résztvevők számára.

A másik két részlet akár együtt is megvitatható. Az *ereklye-piff* epizód a barátság létrejöttét jeleníti meg, melynek kapcsán felvethető, hogy Szeredy kedves kis története miért tudja elindítani ezt a barátságot, majd hogy a résztvevők esetében általában hogyan alakulnak vagy alakultak ki barátságok. A másik rövid rész éppen a szeretet megtartó erejéről szól, hogy a legnehezebb helyzetben is ez segíthet élni: „... *egyáltalán élni is csak a szeretet éghajlata alatt lehet.*” (Ottlik, 326). Ám erre Bébé csak akkor döbben rá, mikor felmerül a barátság elvesztésének lehetősége. A beszélgetés a következő kérdésekre épülhet a szövegből kiindulva és egyre inkább a szubjektív témák felé haladva: Mit jelent Bébé számára Szeredy barátsága? Miért most jön rá erre? Éreztek-e már olyat, hogy egy nehéz helyzetből a barátság húzta ki őket? Volt-e olyan élményük, hogy egy barátság elvesztésének lehetősége döbbsentette rá őket annak fontosságára?

A másik iskolában kialakuló, viszontagságokon át is kitartó, erős barátság **Bébé és Medve** kapcsolata. Ennek vizsgálatára három szövegrészt emelnék ki: a kórházi együttlét epizódját a III. rész 12. fejezetéből (Ottlik, 350-353); a *kockás fűzet* motívumát megjelenítő részt a III. rész 10. fejezetéből (Ottlik, 338-339); majd a barátság veszélyeztetettségét, Merényiék Medvéék ellen való szervezkedését megjelenítő szövegrészt a III. rész 13. fejezetéből (Ottlik 353-361).

Az első részletben az iskola elnyomásából kiszakadva, a kórház védett közegében láthatjuk a barátokat, tulajdonképpen ebben a felszabadult, felhőtlen együttlétben döbbsennek rá, mit jelentenek egymás számára: „*Egy arasznyira volt fölöttem az arca. Dühösen és tehetetlenül néztem szembe vele. Majomkodott, kaján pofákat vágott; vadul csillogó, barna szemében tisztán láttam, hogy mennyire szeretjük egymást.*” (Ottlik, 352). Ennek a részletnek

a kapcsán megbeszélhető, hogy itt a barátság milyen oldala mutatkozik meg, tehát, hogy a barátságban a játékoság, felhőtlen vidámság megélése is fontos. Amennyiben ismert a regény cselekménye, felvethető az a kérdés, hogy miért éppen itt, a kórházban tudják ezt az élményt megélni a szereplők. Önmagukra vonatkoztatásként megvitatható, hogy a csoporttagoknak van-e olyan kapcsolatuk, melyben ilyen érzéseket át tudnak élni.

A második résszel kapcsolatban a *kockás füzet* motívumának értelmezéséből lehet kiindulni: Minek a jelképe ez? Miért fontos a szereplők számára? Majd érdemes személyesebb kérdésekkel folytatni: A résztvevőknek van-e olyan tárgya, ami így összefűzi őket egy másik emberrel? A *kockás füzet* a regény fontos jelképe, Medve és Bébé kapcsolatát sűríti. Álmodozásaik, terveik, közös alkotásaik kerülnek bele; Bébé rajzol, Medve ír. Itt visszautalhatunk a hatalom általi elnyomás témájára, hiszen a kockás füzet, mint az alkotás, önkifejezés, művészet kifejezője, az elnyomással szembeni küzdelemnek, a belső függetlenség megőrzésének is eszköze.

A harmadik rész ugyancsak a *kockás füzet* motívumára épül, Merényiék éppen ezt a tárgyat próbálják felhasználni Bébéék ellen. A részlet kapcsán felvetendő kérdés, hogy miért reagál így Medve, miért ennyire érzékeny Medve a füzetre. Ez újra a füzet jelképes jelentésére irányítja a figyelmet: „*Medve később a lépcsőn vadul nekem támadt.*

- *Elárultál!*

- *Mi?*

- *Igen! Bevallottad a füzetünket.*

... - *Hagytad, hogy elvegyék... Persze! Bánod is te!*” (Ottlik, 359)

A fejezet szépen megmutatja az elnyomás jellemzőit, módszereit is, ennek kapcsán megbeszélhető, mi a csoport véleménye Medve illetve Bébé reakcióról, viselkedéséről és hogy a csoporttagok mit tennének hasonló helyzetben. Ez a téma a harmadik részlet által szándékolatlan lezáratlan; ez a résztvevőket továbbgondolásra és a teljes regény elolvasására sarkallhatja. Záró kérdésként mindenképpen a folytatásra, végkifejletre való ötleteket beszélnek meg: Mi lesz Medve és Bébé barátságával? Mi lesz a kockás füzet elvételének következménye? Hogyan folytatódhat a történet?

Bármelyik részletet, illetve bármelyik barátságot is vizsgáltuk meg egy vagy több ülés során, a problémakör lezárásához mindenképpen a regény gyönyörű záróképét használnám fel (utolsó fejezet, Ottlik, 426-431). Szeredy, Medve és Bébé szoros összetartozása a közösen elszívott cigaretta motívumában, barátságuk általi kiszabadulásuk az elnyomásból a hajó képében jelenítődik meg. Ennek a két motívumnak az értelmezésével kezdeném a

beszélgetést. Majd idézetek segítségével folytatnánk. Először a „*De hát össze vagyunk kötözve, s még csak nem is úgy, mint a hegymászók vagy szeretők, nem azzal a részünkkel, amelyiknek neve, honossága, lakcíme van, s tesz-vesz, szerepel, ugrál a világban, hanem igazában a nagyobbik részünkkel vagyunk összekötözve, amelyik nézi mindezt.*” (Ottlik, 427) mondathoz kapcsolódó kérdéseket vitatnánk meg: Mit jelenthet ez az összekötözöttség? Érzetek-e már hasonló összetartozást? Ők kivel vannak így összekötözve? Majd a „*Tejsav vagy gyanta, valami kitermelődött izomlázból, sebekből, sárból, hóból, életünk gyalázatából és csodáiból; valami kenyérféreg, ami nélkül most már nehéz volna meglenni.*” (Ottlik, 427-428) mondat jelképeit értelmeznénk. Mit jelent a tejsav és a gyanta? Mit jelent a sár és hó motívuma? Mit jelent a kenyér jelképe? Átélték-e már olyat, hogy a nehézségekből, szenvedésből született meg valami nagyszerű? Az utolsó kiemelő rész: „*Lassan, méltóságos nyugalommal úszott velünk a hajó a csillagos nyári éjszakában. A bordái, palánkjai, kajütjei, valamennyi fa, vas, réz és kóc alkatrésze, egész teste finoman, szakadatlanul, tetten nem érhetően remegett. Mintha nem is a hajó remegését éreznénk, hanem belül, saját testünk sejtfalainak, vagy csupán a gondolatainknak, vagy csupán a vágyainknak, emlékeinknek lüktetését, vibrálását, eleven, örök lobogását a nyugalom biztos hajósúlyába zárva.*” (Ottlik, 431). Az idézet segíthet a hajó-kép értelmezésében: Miért azonosítódik a részletben hajó és ember? Honnan ered a nyugalom?

Ha a regény cselekménye nem ismert, a haladás iránya akár meg is fordítható; a barátság téma felvezetéseként is elolvasható a regény zárórészlete, melyből visszafelé kellene kitalálni a korábbi eseményeket.

III. Záró gondolatok, gyakorlati implikációk

A regény fent vázolt biblioterápiás feldolgozási lehetőségei többféle formában is megvalósíthatók. A mű feldolgozásához a biblioterápia csoportos, preventív, azaz fejlesztő célú és leginkább receptív⁸ formáját alkalmaznám a serdülőkkel. Az előbbi elemzések alapján a művel való terápiás foglalkozás alkalmas a bevezetőben vázolt célok megvalósítására

A regény feldolgozása a mű ismeretében és anélkül is megvalósítható az előzőekben bemutatott szövegrészek alapján.⁹ Egy csoportprogramon belül végigvehető az összes problémakör, de akár csak egyet-egyét is kiválaszthatunk egy ülés témájaként. Ha az összes

⁸ A befogadó (receptív) biblioterápia célja a célzottan kiválasztott irodalmi műnek, vagy egy részletének egyéni, vagy csoportos meghallgatása, és a befogadásán keresztül érzelmek, gondolatok, emlékek, asszociációk mozgósítása, valamint az elhangzottak és a résztvevő(k) élete között lévő párhuzamok minél teljesebb kibontása, megértése, elemzése.

⁹ Az identitásképzés köré épített biblioterápiás tervet ki is próbáltam, megvalósítottam a Veres Pálné Gimnázium tanulóival 2012 májusában.

lehetőséget felhasználjuk, akkor kb. 8 másfél órás ülésben valósíthatjuk meg a regény biblioterápiás feldolgozását: az *identitáskeresés* problémaköre 2 másfél órás ülés alatt; a *közösség és egyén viszonyán* belül a *behódolás* egy, a *lázadás formái* 3 másfél órás ülésben; a *kortárs kapcsolatok* témája pedig 2 másfél órás ülés révén beszélhető meg. Természetesen az egyes témákon, problémakörökön belül is szelektálhatunk. A közösség és egyén lehetséges viszonyulásait elegendő lehet megvizsgálni Bébé és Medve magatartásának összevetésével. A lázadás formái megfelelően szemléltethetők Ötvevényi és Tóth Tibor alakjának összehasonlításával. A kortárs kapcsolatok témájának esetében is kiválasztható egy-egy barátság, melynek megbeszélésére koncentrálnánk. Itt célszerű a két félresiklott barátság (Petár – Bébé, Ötvevényi - Jaks) összehasonlító vizsgálata, leginkább Jaks Kálmán személyiségfejlődése miatt. A próbákat kiálló barátságokból ugyancsak elég lehet egynek a kiemelése. Mindez már az adott biblioterapeuta döntésén múlik.